

FÜTÜVVETNAMELERİN TÜRLERİ VE FARKLI DİLLERDE YAZILMIŞ BAZI FÜTÜVVETNAMELERİN İÇERİKLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

TYPES OF FUTUWWATNAMAS AND A REVIEW ON THE CONTENTS OF SOME FUTUWWATNAMAS IN DIFFERENT LANGUAGES

Ekrem ERDEM*

* Prof. Dr., Öğretim Üyesi, İktisat
Bölümü, İİBF, Erciyes
Üniversitesi
ekremerdem@erciyes.edu.tr

ORCID ID:
0000-0002-5876-8747

*Prof. Economics, Faculty of
Economics and Administrative
Sciences, Erciyes University

Başvuru Tarihi/ Received:
01.11.2021

Kabul Tarihi/Accepted:
01.12.2021

Özet

Fütüvvet, geçmişten bugüne yüklenen anlam derinlikleri zaman zaman değişse de İslam toplumlarında şecaat, kahramanlık, cömertlik ve yardımseverlik vasıflarıyla sosyal, kültürel ve iktisadi hayatın içinde yararlı işler yapmayı kendine şiar edinmiş kişi ve grupların oluşturduğu bir kurumsal kimliğin adıdır. Ahilik ise, bunun Anadolu'da Türkler tarafından aynı misyonu yerine getirmek maksadıyla oluşturulmuş, ama daha ziyade esnaf ve zanaatkar zümreleri üzerinden iş hayatının belli standartlar ve ahlaki esaslar çerçevesinde yürümesini esas alan kurumsallaşmış halidir. Fütüvvetnameler, fütüvvet ve ahilik kurumunun inanç esaslarının ve ahlak anlayışının ana referans kaynağı olarak kabul edilirler. Bu belgeler, 10. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve mensuplarının hem günlük hayatlarında hem de iş hayatlarında uymaları istenen İslam ahlakına dair kuralları ve ritüelleri içerir. Bu anlayış özellikle Türkiye'de güncelliğini korumakta, özlemle ve hayranlıkla anılmaya devam etmektedir. Asırlarca İslam-Türk toplumlarının sosyal ve iktisadi hayatında önemli bir yer edinmiş olan fütüvvet ve ahilik geleneğinin sadece geçmişe dönük bir öykünme ve hamaset malzemesi haline gelmesi yerine, bugüne ve yarına ışık tutacak bir meşale olması isteniyorsa, öncelikle fütüvvetnamelerin iyi anlaşılması gerekir. Bu nedenle, mevcut çalışmada üçü Arapça, dördü Farsça ve beşi Türkçe olmak üzere toplam 12 fütüvvetnamenin kısa özetleri verilecek ve değerlendirmeleri yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fütüvvet, Ahilik, Fütüvvetnameler, Tasavvuf, İslam İktisadı, Esnafılık.

Abstract

Futuwwa is the name of a corporate identity formed by individuals and groups who have adopted the motto of doing useful works in social, cultural and economic life with the qualities of bravery, heroism, generosity and benevolence in Islamic societies, although the depth of meaning attributed to them from the past to the present changes. Akhism, on the other hand, is the institutionalized version of it, which was created by the Turks in Anatolia to fulfill the same mission, but rather, based on the conduct of business life within the framework of certain standards and moral principles over the tradesmen and craftsmen groups. Fütüwwatnames are accepted as the main reference source of belief principles and moral understanding of futuwwa and Akhism. These documents contain the rules and rituals of Islamic morality, which began to be written in the 10th century and whose members were asked to abide by both in their daily lives and in their business lives. This understanding preserves its currency, especially in Turkey, and continues to be remembered with longing and admiration. If the futuwwa and akhi tradition, which has taken an important place in the social and economic life of Islamic-Turkish societies for centuries, is to be a torch that will shed light on the present and the future, instead of just becoming a retrospective imitation and heroism, it is necessary to understand the futuwwatnamas well. For this reason, in the present study, brief summaries of 12 futuwwatnamas, three in Arabic, four in Persian and five in Turkish, will be given and their evaluations will be made.

Keywords: Futuwwa, Akhism, Fütüwwatnamas, Islamic Mysticism, Islamic Economics, Craftsmanship.

Giriş

Fütüvvet, genç, yiğit, mert, delikanlı, cömert, fedakâr, yardımsever gibi anlamlara gelen Arapça feta kelimesinden gelir. İstilahî olarak, geçmişten bugüne yüklenen anlam derinlikleri zaman zaman değişse de fütüvvet İslam toplumlarında şecaat, kahramanlık, cömertlik ve yardımseverlik vasıflarıyla sosyal, kültürel ve iktisadi hayatın içinde yararlı işler yapmayı kendine şiar edinmiş kişi ve grupların oluşturduğu bir kurumsal kimliğin adıdır.

Ahilik ise, bunun Anadolu'da Türkler tarafından aynı misyonu yerine getirmek maksadıyla oluşturulmuş, ama daha ziyade esnaf ve zanaatkar zümreleri üzerinden iş hayatının belli standartlar ve ahlaki esaslar çerçevesinde yürümesini esas alan kurumsallaşmış halidir. Anadolu fütüvveti olarak bilinen ahiliğin Selçuklu ve Osmanlı Anadolu'sunda özellikle imalat ve ticaret faaliyetleriyle uğraşan kişi ve zümreler arasında teşkilatlanmak suretiyle sivil bir yapıya dönüşmesi, önemli bir hadisedir.

Geçmişte İslam toplumlarının kamu ve özel hemen her kesimini etkilemiş olan bu anlayış, günümüzde hala özlemlerle anılmakta ve karşılaşılan sorunların çözümüne ne gibi katkılar sunabileceği tartışılmaktadır. Bu özlemi ve arayışı örneğin Türkiye'de iş dünyasında, üniversitelerde, diğer sivil toplum kuruluşlarında ve devlet yönetiminde görmek mümkündür. Ancak, yapılan programlarda çoğu defa konunun tarihi bağlamı, devlet ve siyaset yapısıyla ilişkisi, sosyal ve ekonomik hayatın gerçekleriyle ilişkisi, Kur'an ve sünnetle ilişkisi, tasavvuf düşüncesi ve tarikat hareketleriyle ilişkisi, fütüvvet düşüncesiyle ilişkisi ve fütüvvetnamelerle ilişkisi yeterince dikkate alınmadan sığ bir bakış açısıyla ele alınmaktadır.

Bu çalışmada fütüvvet ve ahilik geleneğinin ana referans kaynağı olarak fütüvvetnameler, zamanla onlara yüklenen farklı anlamlar ve içerikler incelenecek ve üçü Arapça, dördü Farsça ve beşi Türkçe olmak üzere toplam 12 fütüvvetnamenin kısa özetleri verilecek ve değerlendirmeleri yapılacaktır.

1. Fütüvvet ve Fütüvvetnameler: Yüklenen Farklı Anlamlar ve Türleri

Girişte de belirtildiği gibi, fütüvvet, genç, yiğit, mert, delikanlı, cömert, fedakâr, yardımsever gibi anlamlara gelen Arapça feta kelimesinden gelir. İstilahî olarak ise, Allah'ın emirlerine ve Peygamber'in sünnetine ittibâ ve Allah dostlarıyla birlikte olma ilkesine uygun bir yaşam tarzını ve bunun kurumsallaşmış halini ifade eder. Geçmişten bugüne tek tür bir fütüvvet geleneğinden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim İslam öncesi Arap, Acem ve diğer bazı toplumlarda örnekleri görülen fütüvvet anlayışı, İslam sonrası dönemde farklı toplumlarda farklı kesimlerce benimsenen ve kurumsal kimlik kazanan bir yapıya dönüşmüştür. Örneğin, ahilik Anadolu Selçukluları ile Osmanlı dönemlerinde fütüvvetin daha çok esnaf

ve zanaatkar zümreleri nezdinde kabul ve terakki gösteren kurumsal hali olarak karşımıza çıkmıştır.

1.1. Fütüvvet ve Türleri

Başlangıcında daha ziyade bireysel bir fütüvvet anlayışı söz konusu iken, daha sonra bazı dönemlerde sırasıyla devlet nezdinde korunan ve kullanılan bir örgüt, aynı zamanda tasavvuf düşüncesi ve ritüelleriyle kaynaşmış bir yapı ve son olarak da esnaf ve zanaatkarın (ahilik) fütüvvet anlayışı haline dönüşen bir kurumsallaşmış yapıdan bahsediyoruz.

Batılı yazarlar fütüvvetin tarihi seyrini kendilerindeki şövalyeliğe benzeterek askeri, manevi ve zanaatkar şövalyeliği şeklinde bir dönüşüm geçirdiğini söylerler.

Bundan başka, fütüvvet taşıdığı özellikler bakımından da farklı isimler altında sınıflandırılmıştır. Bu çerçevede; kâmil insan projesi olarak, diğerkamılığı ve yardımseverliği öne çıkaran, esnaf, sanat ve zanaatkarlığı merkeze alan (ahilik), cömertliği öne çıkaran ve son olarak gençliği, şecaat, cesaret, yiğitlik ve kahramanlık duygularını esas alan fütüvvet anlayışları olarak ele alınabilmektedir.

Yine bazı müellifler tarafından avamın ve havasın fütüvveti diye; bazıları tarafından da kavli, seyfi ve şürbî diye ayırma tabi tutularak anlatılmaktadır. Unutmamak gerekir ki, hepsinde ortak bir hedef vardır: Ahlaklı insanlar ve erdemli bir toplum inşası...

1.2. Fütüvvetnameler ve Türleri

Fütüvvet fikrini konu edinen, fütüvvet teşkilatı mensuplarının uyması gereken usul ve erkanı içeren nizamnamelerin (yönetmeliklerin) yer aldığı eserlere fütüvvetname denir. Fütüvvet geleneğinin en önemli ve en zengin kaynağı kuşkusuz bu belgelerdir. Fütüvvetnameler, farklı sosyal tabakaları, meslek gruplarını ve bunların inançlarını, törelerini ve sembolik yaşam biçimlerini, ritüellerini konu edinir. Bu belgeler esasında fetanın günün her anında her alanda uyması gereken geniş edep kurallarını ihtiva eder. Bu bakımdan bu eserler bir tür edepnamelerdir ya da edep ilmihalleri ya da yönergeleridir.

Farklı zamanlarda, farklı toplumlarda ve sahiplenen farklı toplum kesimleri tarafından farklı telakki edilebilen fütüvvet anlayışına bağlı olarak, fütüvvetnameler de farklı içerik ve yöntemlerde yazılabilmektedir. Söz konusu ayırımı çok farklı şekillerde tasnif etmek mümkündür. Bize göre, şöyle bir sınıflama yapılabilir:

1.2.1. Genel ve Mesleki Fütüvvetnameler

Fütüvvetnamelerin çoğu genel mahiyettedir; yani herkesi ve her meslek mensubunu ilgilendirir. Bazıları ise, sadece belli meslek mensuplarını ilgilendirir. Örneğin, ayakkabıcılar, sakalar (örneğin; Şen, 2020: 1-7), dericiler ve saraçlar (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 31) için yazılan mesleki fütüvvetnameler böyledir. Fütüvvetnameler belli bir meslek grubu için kaleme alınsalar da hepsinde olan genel bilgilere özet halinde

de olsa mutlaka yer verir. Örneğin, Bursevi Fütüvvetnamesi (Sarıkaya, 2002) böyledir. Daha ziyade dericilikle uğraşanlara ait olduğu anlaşılan söz konusu eser, Hz. Adem'den başlayarak fütüvvet ehli peygamberlerin kıssaları ve edep bilgileri ile devam eder ve sonunda paşmakçılıktan (ayakkabıcılık) bahseder.

1.2.2. Belli Ülke, Bölge veya Şehirlere Özgü Fütüvvetnameler

Bazı fütüvvetnameler belli ülkeler, bölgeler ya da şehirlerde yaşayan insanlar veya esnaf ve sanat ehli için hazırlanmıştır. Örnek olarak, Anadolu Osmanlı toplumu için yazılan fütüvvetnameler, Bosna için, Arnavutluk için, genel olarak Balkanlar için, Azerbaycan için veya İran için yazılan fütüvvetnameler vardır.

1.2.3. Mensur ve Manzum Fütüvvetnameler

Fütüvvetnameler çoğunlukla mensur (düz yazı) tarzında yazılmış olsa da bazıları manzum (şiir) tarzında yazılmıştır. Mesela, ileride tahlil edeceğimiz gibi, Eşref b. Ahmed'in ve Esrar Dede'nin fütüvvetnameleri manzum eserlerin en bilinenlerindedir. Bunlar belli bir vezinle yazılmış¹ önemli Türk edebiyatı eserlerindedir.

1.2.4. Tarihi Kronoloji Bakımından Fütüvvetnameler

Fütüvvetnameler tarihi kronoloji içerisinde üç grupta toplanabilir (Ocak, 1996):

a) *Sûfi fütüvvetnameleri*: Ağırlıklı olarak sufi geleneğin tesirinde gelişen, dolayısıyla tasavvufi dil ve geleneğe göre 9-13. yüzyıllar arasında yazılan eserlerdir. Sülemi'nin *Kitâbü'l-Fütüvve'si* (Es-Sülemi, 1977) bunun en önemli temsilcisidir. Ayrıca, İbni Arabi'nin *Fütûhâtü'l-Mekkiyye'si* (İbni Arabi, 2015), Kuşeyri Risalesi ve diğer mutasavvıfların eserlerindeki fütüvvet dair görüşleri bu tarz fütüvvetnamelerin ana kaynağı olarak görülmektedir.

b) *Fütüvvet teşkilâtına ait fütüvvetnameler*: Esas itibarıyla Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah tarafından sarayın kontrolünde gelişen 13-14. yüzyıllarda yazılan fütüvvetnameler olup, en önemli örneği Sühreverdî'nin (ö. 1234) *Risâletü'l-fütüvve'si* ve Hartpurî'nin Halife Nâsır'ın oğlunun adına yazdığı *Tuḥfetü'l-Veşâyâ'sıdır*.

c) *Ahî teşkilatları fütüvvetnameleri*: Anadolu fütüvveti olarak bilinen ahi teşkilatları çevresinde 13-16. yüzyıllarda kaleme alınan Çobanoğlu ve Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnameleri gibi eserlerdir.

2. Fütüvvetnamelerde Geçen Temel Kavramlar

Fütüvvetnamelerin muhtevasını daha iyi anlayabilmek için bu eserlerde geçen temel kavramlara da bakmakta fayda vardır. Esasında bu kavramlar çok fazla olmakla birlikte (Gölpınarlı, 1955-56a: 55-59),

¹ Örneğin, Eşref b. Ahmed'in eseri "*fa'ilatün fa'ilatün fa'ilün*" vezninde, Esrar Dede'ninki ise "*fe'ilatün mefa'ilün fe'ilün*" kalıbında yazılmıştır.

burada Sarıkaya, (2002)'yi takip ederek en yaygın kullanılanlar kısa açıklamalarla şöyle sıralanabilir (Sarıkaya, 2002: 12-14):

- Ahi: Şeyh makamına gelmiş meslek ve zanaat sahibi kimseler.
- Feta: Genç, yiğit, cesur fütüvvet sahibi kimseler.
- Fütüvvet ağacı: Fütüvvet sisteminin yatay ve dikey katmanlarını izah eder.
- Galip: Bir üst derecede bulunan kimse.
- Gülba(e)nk: Merasim esnasında hep birlikte yüksek sesle okunan ilahi.
- Helvayı cefne: Hz. Adem'den ve Hz. Ali'den geldiğine inanılan, belli bir şekilde pişirilip tahta kapta ikram edilen helva.
- Mahfil: Fütüvvet merasimlerinin icra edildiği yer.
- Makam-ı insaf: Fütüvvet ehlinin birinin mahfildekilerin razılıklarını istediği yer.
- Miyan-beste: Şed kuşatılan, nasibi verilen kimse.
- Nakib: Mahfil ehlinin toplanmasını sağlayan ve onları usulüne uygun olarak yerleştiren kimse.
- Nazil: Bir alt derecedeki kişi.
- Niyaz duruşu: Tören esnasında katılımcıların resmi duruş vaziyeti; sağ ayağın baş parmağını sol ayağın baş parmağının üzerine, elleri de sağ üste gelecek şekilde göğse koyarak ayakta durmak.
- Sahip: Ahi, şeyh, usta anlamında.
- Şed: Belli bir dereceye gelen fütüvvet ehlinin beline bağlanan yünden veya pamuktan yapılmış kuşak.
- Terbiye: Mürid, çırak, talip, öğrenci anlamında.
- Tercüman: Tören esnasında manzum ve mensur olarak söylenen sözler, dualar.

Yukarıdaki kelime ve kavramlar ve anlamları bize, fütüvvet geleneğinin tasavvuf geleneğine benzer, belki daha katı şekilde uygulanan zahiri kurallarının ve ritüellerinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, teşkilata mensup kişiler arasında kuralları benimseme ve uygulama bakımından dereceler oluşturulmuş, buna göre kurumsal bir erkan ve edep sistemi vardır. Sistem en alttan en üste kadar hep bir üste saygı ile yürümektedir. Farklı derecelere mensup kişiler belli bir terfi sisteminden geçmekte ve zahiri olarak nişaneleri vardır. Bu sistem ahilik diye bilinen esnaf teşkilanmasında da aynen kendini göstermektedir.

3. Farklı Dillerde Yazılmış Önemli Bazı Fütüvvetnamelerin İçerikleri Bakımından Değerlendirilmesi

İslam medeniyetinin neredeyse ilk dönemlerinden itibaren varlığını sürdüren fütüvvet geleneği ve fütüvvetnameler, doğal olarak ilk önceleri Arapça, ardından Farsça, daha sonraları da Türkçe olarak yazılmıştır. İçerik itibarıyla birbirine çok benzeyen fütüvvetnameler elbette hitap ettikleri halkın kültürel dinamiklerinin de etkisiyle zamanla hem o toplumların diliyle yazılmış hem de kültürel dinamiklerinden ve değişimden etkilenecek kendi içinde bir değişim geçirmiştir.

Nitekim, Türkçe fütüvvetnameler Osmanlı döneminin başlarından itibaren Anadolu'da Türkler çoğunluğu oluşturmaya başladıktan sonra kendini göstermeye başlamıştır. Fütüvvetnameler esnasında yazıldıkları dönem için önemli birer dini ve kültürel tarih kaynağı da sayılırlar. Bu

durum özellikle 13.-16. yüzyıllar arası Anadolu ve Rumeli tarihi için fevkalade önemlidir. Bu eserlerin sayısını tam olarak söylemek an itibariyle mümkün olmasa da tarih ve arşiv araştırmacıları sürekli yeni belgeleri ortaya çıkarmaktadırlar. Bu belgeler bazen devletin arşivlerinde ve farklı kütüphanelerde bulunurken, bazıları özel şahısların kütüphanelerinde bulunmakta ve okunup yayınlanarak gün yüzüne çıkmaktadır.

Bu çalışmada, söz konusu belgelerden üçü Arapça, dördü Farsça ve beşi Türkçe olmak üzere toplam 12 fütüvvetnamenin kısa özetleri verilecek ve değerlendirmeleri yapılacaktır. Bunların dışında, Gölpınarlı (1949-1950/2011) ve Sarıkaya (2002)'de verilen müellifi bilinen (beş), müellifi bilinmeyen ama büyük ölçüde tam olarak günümüze kadar gelebilen (yedi), müellifi bilinmeyen ve noksan ya da parça halinde günümüze kadar gelebilen) çok sayıda fütüvvetname dikkate alınarak ve söz konusu fütüvvetnameler mümkün olduğunca bizzat okunarak değerlendirme yapılacaktır. Bunlar kısa içerik açıklamalarıyla aşağıdaki gibidir²:

3.1. Arapça Fütüvvetnameler

Bu kısımda Arapça olarak yazılmış çok önemli iki fütüvvetnameyi kısaca tanıtacağız. Bir de müstakil olarak fütüvvetname olmasa da içerik olarak özellikle tasavvufi fütüvvetnameler için önemli bir kaynak eser olarak Kuşeyri Risalesi de listeye dahil edilmektedir. Aşağıda yer alan üç eser doğrudan çevirilerinden yararlanılarak değerlendirilmiştir:

- Ebu Abdi'r-Rahman es-Sülemi'nin "Kitabu'l-Fütüvve"si,
- Ahmed b. İlyas en-Nakş el-Hartburti'nin "Tuhfetu'l-Vasaya"sı,
- Abdülkerim Kuşeyri'nin Kuşeyri Risalesi.

3.1.1. Ebu Abdi'r-Rahman es-Sülemi'nin "Kitabu'l-Fütüvve"si

Tam adı Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el-Hüseyn Es-Sülemi (ö. 1022) olan büyük muhaddis, tarihçi, müfessir ve mutasavvıfın Kitabu'l-Fütüvve'si fütüvvet konusunda yazılmış en eski risale olarak bilinmektedir. Elbette Arapça olarak kaleme alınmış bunlardan başka fütüvvetnameler ya da başka adlarla yazılmış fütüvvet eserleri de vardır. Bunlar içerisinde özellikle Hace Abdullah-ı Ansari'nin fütüvvetnamesinin Sülemi'ninkinden hemen sonra olduğu bilinir. Sülemi'nin eseri, Süleyman Ateş tarafından *Tasavvufta* Fütüvvet adıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve 1977 yılında basılmıştır. Kitap beş cüzden/bölümden oluşmaktadır.

Kitap, önce "*Fütüvvet davetine ilk koşanların, mürüvvet ahlak ve şerefini koruyanların ilki ... Adem'dir ...*" diye başlar ve Peygamber Efendimize kadar 25 peygamberi silsile halinde zikreder. Bunlara Adem'in oğlu Habil'i, Ashab-ı Kehfi, Ruh ve Mesih ile Ebu Bekir, Ömer ve Ali'yi de ekler. Ardından fütüvveti "*(Allah'ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zahiren ve batınen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmadır*"

² Bu kısımda şu eserlerden geniş ölçüde yararlanılmıştır: Gölpınarlı, 1949-1950/2011; Gölpınarlı, 1953; Gölpınarlı, 1955-56a; Gölpınarlı, 1955-56b; Sarıkaya, 2002; Şeker, 2011.

diye tanımlar ve 'her hal ve her vaktin bizden bir çeşit fütüvvet istediğini, dolayısıyla fütüvvetsiz hiçbir halin olmadığını' söyleyerek (es-Sülemi, 1977: 22-24), fütüvveti esasında *İslami bir yaşam biçimi* olarak sunar. Sonra da kitabın sonuna kadar "fütüvvetin gerekleri"ni (Arapça metinde "*ve mine'l-fütüvveti*") paragraf paragraf anlatır. Birinci cüzde 45, ikinci cüzde 45, üçüncü cüzde 54, dördüncü cüzde 36 ve beşinci cüzde 30 olmak üzere, toplam 120 gerekli şart/ilke yer almaktadır.

Bunların her biri esasında İslam ahlakının birer umdesidir ve Müslüman bir şahsiyette bulunması gereken hususiyetlerdir. Kitabın bir yerinde ifade edildiği gibi, güzel ahlakın (mekârim-i ahlak) unsurları ayetler, hadisler ya da önemli mutasavvıfların sözleri ile izah edilmektedir. Nitekim kendisi bunu "*Peygamber'in sünnetlerinden, selefin sözlerinden, âdâb ve ahlakından bahsedeceğim*" (es-Sülemi, 1977: 25) diye ifade eder. Bu itibarla, *Kitabu'l-Fütüvve* önemli bir tasavvufi fütüvvet örneğidir. Aslında Sülemi sadece büyük bir mutasavvıf değil, aynı zamanda büyük bir muhaddis ve müfessirdir. Zaten tasavvufa dair risaleleri de kitap ve sünneti temel alarak yazılmıştır (es-Sülemi, 1981: 3-6).

3.1.2. Ahmed b. İlyas en-Nakkaş el-Hartburti'nin "*Tuhfetu'l-Vasaya'sı*"

Nakkaş Ahmed (ö. VII/VIII. asrın ilk yarısı) bu kitabı Nasır li-Din-Allah'ın oğlu Abul-Hasan Al (ö. 1215) için birçok eserden yararlanarak yazmıştır. Bu itibarla, eser 12. ve 13 yüzyılın başları itibariyle fütüvvet kültürünü anlama bakımından önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir. "*Fütüvvet ehline hediye cinsinden güzel tavsiyeler ya da başyapıt vasiyetler*" olarak kitapta fütüvvet sahibi Peygamberler, Kur'an'da feta diye bilinenler, fütüvvetin şartları, Hz. Ali'den başlayarak fütüvvet silsilesinden bahsedilir. Nakkaş Ahmet, fütüvveti bir ağaca benzetir (*'fütüvvet ağacı'*) ve bu tasvir daha sonraki fütüvvetnamelerin bir kısmında da kullanılmaya devam eder.

Aşağıda vereceğimiz *Tuhfetu'l-Vasaya'da* geçen fütüvvetin şartları, büyük ölçüde tüm fütüvvetnameler için genelleştirmeye oldukça müsaittir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 61; Şeker, 2011: 19-20):

- Namazı bırakmamak,
- Haya ehli olmak,
- Dünyayı terk etmek,
- Allah'ın yasakladıkları hususunda nefse uymamak ve Ona itaat etmek,
- Helal kazanç sahibi olmak,
- Müslüman kardeşlerine; ihtiyaç halinde iseler yardımcı olmak, yumuşak davranmak ve güzel sözle dahi olsa iyilik etmek,
- İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak.

Gölpınarlı tarafından bugünkü Türkçeye çevrilmiş olan eserde ilginç bir şekilde fütüvveti bir *yedi efsanesi*³ ile açıklar: Buna göre, örneğin Allah

³ Fütüvvetnamelerde yedi (7) harfine yüklenen özel bazı anlamlar esasında diğer bazı kültürlerde olduğu gibi, İslam inancının ve kültürünün pek çok alanında da rastlamak mümkündür. Örneğin, Kabe'nin etrafında yapılan tavaf yedi şavttan oluşur, Safâ ile Merve arasında yedi sa'y yapılır, hac sırasında her biri yedi defa

Kur'an'da fetaları yedi yerde anar, fütüvvet şeceresi ya da fevz (kurtuluş) ağacı olarak ifade edilen fütüvvet düşüncesini yediler üzerine kurar, yedi dala ayırır. İman kavramını özellikle vurgular ve bunu şu beş kavram üzerine oturtur ve içselleştirir: Doğruluk, emniyet, takva, namaz ve zinadan kaçınmak. Bu vesileyle imanın insanın sırasıyla diline, ruhuna, kalbine, azalarına ve nefesine ait hale geleceğini ve dokunacağını ifade eder (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 189-192). Böylece, fetanın imanının kuvveden fiile dönüşmesi gerektiğini vurgular. Sonunda da fütüvvetin silsilesinden bahseder. Buna göre, fütüvvet Hz. Peygamber Miraç gecesi Cennet'e girdiğinde Cebrail nurdan bir sandık içindeki hırkayı (*fütüvvet hırkası*) Allah'ın izniyle kendisine giydirir. Böylece fütüvvet o kutsal gecede Peygamber'e tevdi edilen bir hediye ve görev olarak addedilir. Sonra Huneyn Savaşı günü Hz. Ali'ye teslim eder. Ondan Selman-ı Farisi'ye ve uzun bir silsile ile nihayetinde müellif Nakkaş Ahmed el-Harbuti'ye kadar gelir.

Bu kitap daha sonra en önemli Türkçe fütüvvetnamelerden Burgazi ve Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamelerine önemli bir ilham kaynağı olmuştur (Gölpınarlı, 1955-56a: 38).

3.1.3. Abdülkerim Kuşeyri'nin Kuşeyri Risalesi

Ayrıca, Abdülkerim Kuşeyri'nin (ö. 1072) Risalesi (Kuşeyri Risalesi) de ilk Arapça fütüvvet çalışmaları arasında sayılır. Ancak bu eseri diğerleri gibi salt bir fütüvvet çalışması yerine, tıpkı Sühreverdi'nin Avarifü'l-Maarif'i ve Sülemi'nin *Risaleleri* gibi tasavvuf konusunda kapsamlı temel bir eser olarak görmek kanaatimizce daha uygun olur. Nitekim Süleyman Uludağ eseri Türkçe'ye *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi* (ilk baskı

olarak tekrarlanan şeytan taşlaması vardır, Cennet yedi kapıdan ve Cehennem yedi basamaklı merdivenden oluşur, Mekke ve Medine arasında yedi kale vardır. Kur'an'da Fatıha Suresi yedi ayettir, birçok ayette yedi kat semadan bahsedilir. Hz. Yusuf'un hikayesi anlatılırken, Kral: "*Ben rüyamda yedi semiz ineği, yedi zayıf ineğin yediğini; ayrıca yedi yeşil başak ve yedi de kuru başak görüyorum...*" (Yusuf: 43) der; Yusuf da yorumunda: "... *Yedi yıl âdetiniz üzere ekin ekeceksiniz... Sonra bunun ardından yedi kurak yıl gelecek...*" (Yusuf: 47-48). Yedi kelimesinin özgünlüğüne hadislerden ve İslam tarihinin seyrinden de birçok örnek vermek mümkündür. Aynı şekilde Türk edebiyatında da yedi kelimesine özel anlamların yüklendiği görülür. Örneğin, Dede Korkut hikayelerinde yedi gün yedi gece yeme-içme ve at koşturmadan bahsedilir; Yigenek'in babasını kurtarmak için sefere çıkmadan önce gördüğü rüya kurgusunda dayısı Emen'in tavsiyesinde at, devlet, akıl ve erlik kavramları üzerinden şöyle denir (Genç, Kılıç ve Aksoyak, 2014: 461, 477, 485):

Yetiştiginde yel yetişmezdi, yedi uçar atım!

Yedi bayırın kurduna benzerdi yiğitlerim!

Yedi kişiyle kurulurdu benim yayım!...

Yedi kez vardım,

O kaleyi alamadım, geri döndüm!

Benden daha er çıkmayasın!

Yigenek'im dön'

Manas Destanında da yedi efsanesine rastlanır. Bu konuda İslam ve Türk kültürlerinden daha birçok örnek bulmak mümkündür. Görüldüğü gibi, bu kaynaklardan beslenen fütüvvet geleneğinin ve fütüvvetnamelerin söz konusu anlamlandırmalardan nasibini almaması zaten düşünülemez.

1978, son baskı 2017) başlığıyla çevirmiştir. Kitap sufilerin akaid ve tevhid konularındaki görüşleri ile başlar ve dört bölümle devam eder. İlk bölümde 83 ünlü mutasavvıfın dünya, zühd, kanaat, sabır ve fütüvvet gibi tasavvuf konuları hakkındaki görüşlerine (hal tercümelerine) yer verilir. İkinci bölümde kabz-bast, fena-beka ve Şeriat-hakikat gibi 28 tasavvufi ıstılah anlatılır. Üçüncü bölümde, tevbe, takva, vera, zühd, reca, terk, tevekkül, şükür, murakabe ve rıza gibi sufilerin makam ve halleri 52 başlık altında anlatılır. Fütüvvet konusu da bu bölümde 305-311. sayfalar arasında yer alır. Son bölümde ise, özetle müritlerin adabı (ya da tavsiyeler) vardır.

Eserin sadece tasavvuf çevrelerinde değil, ayı zamanda fütüvvet çevrelerinde de çok rağbet görmesinin sebebi, kanaatimizce hem genel olarak -özellikle de ilk müelliflerce- tasavvufla fütüvvetin iç içe görülmesi hem de *Risale*'nin bu içiçeliği belki de en başarılı bir şekilde sunan az sayıda ve ilk eserlerden biri olmasıdır.

3.2. Farsça Fütüvvetnameler

Fütüvvet geleneğinin en zengin olduğu yerlerden biri de İran'dır. O bakımdan, Farsça yazılmış önemli fütüvvetnamelerden dördünü burada kısaca ele alacağız. Son iki eser bizzat okunarak değerlendirilmiştir:

- Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi'nin İki Fütüvvetnamesi,
- Necm-i Zar- kûb Fütüvvetnamesi,
- Nâsırî'nin Fütüvvetnamesi.

3.2.1. Ebu Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi'nin İki Fütüvvetnamesi

Sühreverdi (ö. 1234) İran Suhraverd'de doğmuş (1145) ama Bağdat'ta yaşamış *Avarifü'l-Maarif* gibi tasavvufun temel eserlerinden birinin yazarıdır. Yazdığı eserleri dönemin Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'a sunmuş ve kendisinin teveccühünü kazanarak Abbasi sarayında taltif görmüş ve *ayyarlığa*⁴ kadar yükselmiştir. Hatta I. Alaaddin Keykubat

⁴ *Ayyar*, orta çağ İslâm dünyasında daha ziyade kendi çıkarları uğruna toplum düzenini bozan gruplarla ilgili kullanılan bir ifadedir. Bu haliyle tarihi kaynaklarda daha ziyade *yağmacı*, *soyguncu* ve *serseri* bir sınıf olarak ifade edilmişlerdir. Bazı araştırmacıların bu konudaki bilgilere ihtiyatla yaklaşmak gerektiği yönündeki tavsiyesini dikkate alarak; ayyarların 8. ve 12. yüzyıllar arasında İran, Irak ve Türkistan bölgelerinde, bilhassa Bağdat'ta yönetimlerin zayıf düştüğü dönemlerde toplum düzenini zaafa uğratacak faaliyetlere teşebbüs ettikleri, hatta yönetimi ele geçirmeye muvaffak oldukları ve yönetimde tedhiş karakteri sergilediklerinden bahsedilmektedir. Her ne kadar bazı kaynaklarda mürüvvet ve fütüvvet ehli için kullanılan *fityân*, *civanmerd*, doğru sözlü, yiğit gibi tabirlerle de birlikte anılmışlar ve düzgün bir hayat süren topluluk gibi gösterilmişlerse de Anadolu'daki ahiler gibi itibarlı zümreler olarak bilinmezler. Nitekim 15. yüzyıl dolaylarında Anadolu'da dahi piyasa davranışı makbul olmayan esnaf için bu tabirin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Böyle olmakla birlikte, bazı dönemlerde bu zümrelerin merkezden yönetilmeleri söz konusu olmuş ve ayyarların (Arapça *ayyârûn*, Farsça *ayyârân*) reislerine *ser-ayyârân*, *reisü'l-ayyârân* veya *reisü'l-fitayân* gibi tabirler kullanılmıştır (Özcan, 1991; Taeschner, 1953: 9-11). Sühreverdi için söz konusu olan da böyle bir görev olsa gerek. Hatta Kayseri yöresinde bu tabir "*ayar adam*" olarak; tembel, çalışmayan kişiler için hala kullanılır.

tahta çıktığında, elçi sıfatıyla Nasır'ın tebrik mesajını getirmek için Konya'ya gelmiş ve bu esnada Mevlâna Celaleddin ile de görüştüğü rivayet edilmiştir⁵. Hatta Konya'da Sultan Alaaddin'in fütüvvete girme törenini dahi yerine getirdiği rivayet edilmiştir (Çağatay, 1997: 19-20).

Sühreverdi'nin iki fütüvvetnamesinden bahsedilir: Bunlardan biri *İdaletü'l-İyan Ale'l-Burhan*, diğeri de *Fütüvvetname*'sidir. Müellif ilk eserinde fütüvveti sufilik yoluyla halifelğe bağlar: Ona göre, "*tasavvuf safa ile ayakta durur, yüce halifelik bir defterdir. Tasavvuf onun bir parçasıdır ve tasavvuf da bir defterdir, fütüvvet onun bir parçasıdır. Fütüvvet iyi huylara sahip olmak, tasavvuf iyi davranışların toplamı..., halifelik iyi davranışı, iyi işleri ve iyi huyları birleştirir... Sufilik ve fityan, davranış, gidişat ve ahlaki kendinde toplamış olan yüce hilafete bağlıdır*". Bu anlayışı Şii-İmami silsileyi de dikkate alarak, Hz. Ali ve Hz. Peygambere kadar götür ve Hz. Ali'nin fütüvvet velayetine geniş yer verilir (Çağatay, 1997: 20). Eserde ağırlıklı olarak şeriat, tarikat ve hakikatten bahsedilir, hırka ve şalvar üzerinde durulur. Bundan başka fetanın zahirde altı şeyinin bağlı olduğu, yani dikkatli olması gereken hususlar sıralanır: Şalvar, mide, dil, göz, kulak ve hırs. Batında da altı haslete sahip olması gerektiğinden bahsedilir: Sahavet ve kerem, tevazu, iffet, af, fark, kurbet ve hidayet.

Sühreverdi, ikinci eseri *Fütüvvetname*'de ise, yine hırka ve şalvarın önemini vurgulamak suretiyle, sufilikteki hırka ile fütüvvetteki şalvarı aynı gelenekte birleştirmiş olur. Bunlardan başka, fütüvvete katılma yolları, kavli ve seyfi ayırımı, üstat-mürit ilişkisi, fütüvvet sınıfları ve kademeleri ile yeme-içme, oturma-kalkma gibi edeplerden bahsedilir (Çağatay, 1997: 21).

Böylece, fütüvvetin bazı adetleri Sünni tasavvuf geleneğine, bazıları ise Şii-İmamiye geleneğine bağlanarak bir orta yol fütüvveti oluşturulur ve bu da hilafetin çatısı altında konumlandırılarak, devlete ve yönetime eklenmiş olur. Bu tutumuyla Sühreverdi'nin fütüvvet mesaisi, Sünni-Şii gerginliğini hafifletecek ve bunları hilafetin şemsiyesi altında huzurlu bir atmosferde tutma gayreti olarak yorumlanabilir. Kaldı ki, bundan İmamiye temayüllü olduğu bilinen Nâsır Lidinülah'ın toplumun her iki cenahından da beslenen huzursuzluğu hafifletmek, hatta kontrol edebilmek adına memnuniyet duyduğu muhakkaktır.

Bununla birlikte bir gerçek daha var ki, o da fütüvvetin bu şekilde siyasileşmesi ve devletleşmesi süreci alenileşmiş ve bir gelenek haline dönüşmüş oluyor. Böylece, din-devlet ilişkisine dair karmaşık bazı sorunlara yeni bazı sorunlar eklenmiş oluyordu. Nitekim sonraki dönemlerde İslam dünyasının farklı coğrafyalarında gerek Sünni gerekse

⁵ Burada bahsi geçen İmam Sühreverdi, bazı yazarlar tarafından Halep'te idam edilen *Maktul* lakabı ile bilinen *Şihabüddin Yahya b. Habeş b. Emirek el-Sühreverdi* (ö. 1191) ile karıştırılmış; bazı eserleri onun adına bahsedilirken, ona ait olmayan bazı eserler de onunmuş gibi bahsedilmiştir (Çatak, 2012; Çağatay, 1997: 19).

Şii temayüllü sufi tarzı ve fütüvvet-ahilik tarzı (ya da başka türden cemaat) yapılanmalarının devlet merkezinde yer alma gayreti ve vazife telakkisine yeni bir kapılar aralanmış oluyordu⁶.

Son olarak, şu da bir gerçek ki, Sühreverdi'nin fütüvvet anlayışının Anadolu'da şekillenen fütüvvet anlayışı ve onun yerel değerlerle kaynaşmış ve müşahhaslaşmış hali olan ahi teşkilatları üzerinden uzunca bir müddet toplum ve devlet hayatı üzerinde en azından Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerine kadar önemli tesiri olmuştur.

3.2.2. *Necm-i Zar-kûb Fütüvvetnamesi*

Aslında müellifinin kimliği tam olarak bilinmese de metinde geçen bir ibareden hareketle *Necm-i Zar- kûb* ("hâdim-al-fukarâ-Nacm-ı Zar-kûb") olduğu kanaatine varılmış ve muhtemelen Hicri yedinci asrın sonlarında yaşamış *Tirmiz'li Zar-kûb* (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 87) ya da *Necmüddin Ebu Bekr Muhammed b. Mevdud Tahrir-i Tebrizî* (ö. 1312) olduğu (Sarıkaya, 2002: 4) söylenmektedir. Söz konusu fütüvvetname tasavvufi mahiyette Mevlana'nın Mesnevi'si vezninde manzum bir eser olup, fütüvvet hakkında 43 beyitlik bir şiir içermektedir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 87).

Müellif eserinde bol bol ayetlerden deliller getirerek fütüvvetin ve mürüvvetin faziletlerinden bahseder. Örneğin, fütüvveti "*mana pazarında iyi huylulardan düzülmüş bir kervan*", fütüvvet sahibini de "*yarım ekmeği bile olsa ev sahipliği yapan, konukları ağırlayan er*" olarak tanımlar (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 212-213). Eserin fütüvvet literatürüne önemli katkılarından biri, fütüvveti *avâmın, havâsın ve hâss-ül-hâs'ın fütüvveti* olarak üç grupta ele almasıdır. Bu bilgiler çalışmanın önceki kısımlarında detaylı olarak anlatıldığı için, burada bu kadarla yetiniyoruz.

3.2.3. *Nâsırî'nin Fütüvvetnamesi*

Asıl adı *Nâsıreddîn Vâ'ız* olan Nâsırî (ö. 1290), Rükneddîn Konevî'nin oğludur. İki eserinin olduğu bilinmektedir: *Fütüvvetname ve İşrâkât*. Fütüvvetnamesi 882 beyitlik Farsça mesnevi tarzında manzum bir eserdir. Nâsırî'nin fütüvvetnamesi fütüvvet ananelerindeki değişimi, tuz ve bel bağlama gibi çeşitli rivayetleri, ahi zaviyelerinin şekli ve fütüvvet ehlinin giyim tarzı gibi hususların tespiti konusunda değerlidir. Eserde Kur'an'da feta diye bilinenler, fütüvvet sahibi Peygamberler (Âdem, Nuh, Davud, Süleyman ve Yusuf), fütüvvet verilmeyecek meslekler (12 adet), fütüvvetten düşüren haller (20 adet), şed kuşanma, sohbet ve sofrada adabı, kavli ve seyfi fütüvvet halleri gibi hususlardan bahsedilir. Fütüvvet sahibinin en temel vasfının cömertlik olduğu söylendikten sonra, bilgili olmasının önemi vurgulanır. Bu vasıfların önemini ifade etmek için de fasığın bile cömertlikle Cennete gireceği, bilgisi olmayanın ise eşeğe

⁶ Bu manada bazı tarihi mülahazalar için Köprülü (2018)'ye bakılabilir.

benzediği, “*isterse başında mücevherle bezenmiş taç olsun*”⁷ şeklinde ifade edilir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 91; 262-302).

3.3. Türkçe Fütüvvetnameler

Osmanlı döneminde Türkçe olarak yazılmış birçok fütüvvetname vardır. Ancak, bunların sayısını tam olarak ifade etmek zor; çünkü, özellikle mesleki düzeyde yazılmış fütüvvetnamelerin bir kısmı şahısların elinde olduğu için, henüz ortaya çıkmamışlar da olabilir. Yine de şunu rahatlıkla söylemek mümkün: Şimdiye kadar bilinen Türkçe fütüvvetnamelerin en önemlileri 1950’li yıllarda Abdülbaki Gölpınarlı tarafından okunup değerlendirmeleri yapılarak yayınlandı. 2000’li yıllarda da artan bir ilgi sonucu gerek arşiv kaynaklarında gerekse şahıslarda bulunabilen diğer fütüvvetnameler farklı araştırmacılar tarafından okunup yayınlanmıştır. Burada ilk dördünü Gölpınarlı’nın literatüre kattığı beş fütüvvetnamenin kısa değerlendirmesi yapılacaktır:

- Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazi’nin Fütüvvetnamesi,
- Şeyh Eşref b. Ahmed’in Fütüvvetnamesi,
- Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi’nin Fütüvvetnamesi,
- Seyyid Muhammed b. Seyyid Alaaddin el-Hüseyin er-Razavi’nin Fütüvvetnamesi,
- Esrar Dede Fütüvvetnamesi.

Bunlardan özellikle Burgazi’nin, Seyyid Hüseyin’in ve Razavi’nin fütüvvetnameleri sonraki dönemlerde yazılanlar için de temel teşkil etmiş kapsayıcı belgelerdir. Onun için bunlara biraz daha geniş yer verilecektir. Elbette bunlardan başka da Türkçe pek çok fütüvvetname var, ama burada en çok bilinenler üzerinden bir değerlendirme yapacağız.

3.3.1. Yahya b. Halil b. Çoban el-Burgazi’nin Fütüvvetnamesi

13. asırda Anadolu’da yazılmış ilk Ahilik fütüvvetnamesi olarak bilinen Çobanoğlu fütüvvetnamesi’ndeki ilkeler Sühreverdi’nin ünlü tasavvuf eseri olan *Avârif ül-Maârif*’teki tasavvufi ilkelerle hemen hemen aynı gözükmektedir. Çobanoğlu Fütüvvetnamesinde, *Hartburti’nin Tuhfetu’l-Vasaya*’sından kalma bir gelenek olarak ‘*fütüvvet ağacı*’ndan ve Ahilerin uyması gereken pek çok ilkeden bahsedilir. Bu konuda kendi ifadesi aynen şöyledir: “*Fütüvvet ağacı biter sîdk-u safadan ve emanet saklamaktan ve keremden ve mürüvvetten ve hayadan. Bu vasf-i imandur.*

⁷ Ziya Paşa da meşhur *Terkîb-i bend*’inde benzer ifadeleri, okusa ve/veya makam sahibi olsa da ‘özü bozuk/kötü olana üniforması, makamı-mevkii asalet kazandırmaz; zira altın işlemeli palan vursan eşek yine eşektir’ anlamına gelecek meşhur beytinde şöyle ifade eder:

*Bed-asla necabet mi verir hiç üniforma,
Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir.*

Dede Korkut ise başka bir benzetme ile şöyle der (Genç, Kılıç ve Aksoyak, 2014 :141):

*Kül tepecik olmaz, güveyi oğul vermez.
Kara eşek başına gem vursan katır olmaz.*

Her kim bu vasıftan taşra (uzak) olsa Allahu Teala andan bizar (hoşnutsuz) olur. Ol ağacın özdeki, Allah yolma ihsan kılmakdur, budakları edebdür ve hayadur ve köki tevhibdür ve tehlibdür ('Lâilâhe illallah' demektir) ve yimişi ma'rifetdür, evliya sohbetidür ve ol ağacın suyu rahmetdür ve rahmetile sıvarulur (su verilir) ve kudretten ol su evliya gönli tahtına akar, ol ağaç, yiğidün gönli tahtında biter" (Gölpınarlı, 1953: 124).

Devamında da fütüvvet ağacını Hz. Ali'ye atfen yedi harfin temsil ettiği yedi haslete işaret eder: i. Kaf (sıdk/doğruluk), ii. Elif (safa/huzur), iii. Nûn (emanet), iv. Te (takva), v. Mim (kerem/lütuf/cömertlik), vi. He (mürüvvet/insanlık/mertlik), vii. Ye (haya). Buna göre, hangi yiğitte bu yedi harf varsa, o ağaç fütüvvet ağacıdır; o ağaç yiğidin gönlünün altında biter. Bu şekilde kelimelerin harflerinden anlam çıkarma, daha önce *Hartburti'nin Tuhfetu'l-Vasaya'sında* da var ama orada biraz hatalı verildiği anlaşılmaktadır. Gölpınarlı bunun *İsmaili* bir yöntem olduğunu ve daha sonra Hurufiler tarafından da benimsendiğini söyler (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 194).

Çobanoğlu *fütüvvetnamesi'*nde geçen edep ve hizmet makamının dereceleri, Ahiliğe girme törenindeki şed kuşatılması ve müritle ahi arasındaki ilişki, özel toplantılarda uyulacak oturma, kalkma, yeme, içme vesaire edep ilkeleri ve sema törenlerinde uyulması gereken kuralların çoğu tasavvufi ilke ve uygulamalarla örtüşmektedir (Çağatay, 1997: 22-29). Bazı fütüvvetnamelerde insan yaşantısıyla, görgü kurallarıyla ilgili 740 kuraldan bahsedilmektedir. Ahiliğe intisap etmiş herkesin bu edeplerden asgari 124'üne sahip olması gerektiği belirtilmiştir (Çağatay, 1997: 163; Erdem, 2009: 15; Sarıkaya, 2002: 6).

Fütüvvetnamede fütüvvet sahibi olmanın şartları şöyle sıralanır (Gölpınarlı, 1953; Sarıkaya, 2002: 62):

- Cömert olmak,
- Namazı vaktinde kılmak, kazaya bırakmamak,
- Haya sahibi olmak,
- Dünyayı terk etmek,
- Helal kazanç için çalışmak,
- İlim sahibi olmak,
- Beyler kapısına varmamak.

Burgazi, Fütüvvetnamesini yazarken Kur'an'dan, hadislerden, Peygamberlerin kıssalarından, velilerin zikirlerinden ve hallerinden bahseden *Tezkiretü'l-Evliya'dan*⁸, *Müsemma* ve *ilm-i Vasıla* kitaplarından⁹, *Kitab-al-Kalâid'den*, Hz. Peygamber'in menkıbelerinden,

⁸ Muhtemelen Feridüddin Attar'ın (ö. 1230) meşhur kitabı.

⁹ A. Gölpınarlı, Burgazi'nin bahsettiği bu iki kaynağın esasında kitap olmadığını, maalesef müellifin iyi Arapça bilmediği için, Harputlu'nun ünlü Arapça fütüvvetnamesi *Tuhfat-al-Vasaya'sının* önsözünde yer alan bir cümlede ard arda geçen iki ifadeyi (عمدة الوسيلة ve من كتابه المسمى) doğru anlamayarak kitap sanmasından kaynaklandığını not düşmüştür. Devamında bahsedilen *Kitab-al-Kalaid* ve *Asrar-al-Arifin* hakkında bir bilgimiz yok (Gölpınarlı, 1953: 107).

ariflerin sırlarının anlatıldığı Asrar-al-Arifin'den ve diğer fütüvvet eserlerinde yer alan temel bilgilerden yararlandığını söylemiştir (Gölpınarlı, 1953: 107, 112-113)¹⁰. Hatta daha ileri giderek; tarikata dair sıkıntılı olarak addedilen meselelere bile cevaplar verildiği söylenmektedir. Yazar, bunlara inanmayanların da mürted olacağını bile belirtmektedir. Zira yazdıklarının Kur'an, sünnet ve tarikat ehli nezdinde sabit ve meşru olduğunu belirttikten sonra, her cuma gecesi Ahilerin huzurunda belirtilen adap ve erkan üzere okunması tavsiye edilmektedir¹¹.

3.3.2. Şeyh Eşref b. Ahmed'in Fütüvvetnamesi

*Eşref b. Ahmed'in Fütüvvetnamesi*¹² 14. Yüzyılın sonu ile 15. Yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Ancak 1452 yılında Edirne'de istinsah edildiği bilinmektedir. Türk edebiyatında ilk manzum fütüvvetname olduğu söylenmekte olup; 444 beyitten oluşan manzum bir ilmihal tarzındadır. Eserde inanç esasları olarak Allah, melekler, kitaplar, peygamberler (ve tabii Peygamberimiz), ahiret, kıyamet, cennet ve cehennem; ibadet esasları olarak namaz, zekât, oruç, hac; ayetler ve hadisler; Bayezid, Hızır, Mevlana gibi önemli dini şahsiyetler; şükür, sünnet, şeytan gibi dini terimler; şeriat, tarikat, hakikat, marifet, tevazu, kanaat ve takva gibi tasavvufi terimler manzum tarzda anlatılmaktadır. Örnek olarak, kanaati, "erde olması gereken özelliklerden azla yetinen alçakgönüllü olan" diye tarif eder ve erin azla yetinen dervişi asla yermemesi gerektiğini öğütler (Kurt, 2019):

*Çün kanaat meskenet er menzili,
Bil ki yirmez er olan hiçbir dili.*

Ayrıca, dervişliği kılık-kıyafetle izhar etmek yerine, takva elbisesi ile donatmanın daha uygun olacağını söyler (Yeniterzi, 2001: 3):

*Bil ki, din İslam durur, sakal değil,
Böyle bildirdi bize ol Hak Resul.*

Aslında fütüvvet/ahilik anlayışı şu hadisi şerifte toplanmıştır dense yanlış olmaz kanaatindeyiz: "Hiçbiriniz kendisi için istediğini (mü'min)

¹⁰ İfade aynen şöyle: "... ben zaif diledüm kim bir kitab yazam, fütüvveti beyan kılam, tefsirden ve hadis-i Mustafa'dan, sallallahu aleyhi ve sellem, ve kısas-al-enbiyadan ve Tazkirat-al-Avliyadan ve Müsemma kitabından ve ilm-i Vasila kitabından ve Kitab-al-Kalaid'den ve Rasül hazretinin menakıbından, Sallallahu aleyhi ve sellem ve Asrar-al-Arifin'den, fütüvvet gereklülerinden çıkarub yazdum, şöyle ayan kıldum ki ahi yolları nedir ve fütüvvet nedir, muayyen ola ve ne kim tarikat içinde müşkil mes'eleler kim varıdı, cevab birle yazdum. Her kim buna inanmaya, ol kişi mürteddola ve gerek kim her âdine gicesi çiraklar dibinde ve ahiler katında fütüvvet okuyalar ve güçleri yetdüğince ve ellerinden geldüğince edebinden ve erkanından tutalar, işitmeyenlere işitdüreler" (Gölpınarlı, 1953: 112-113).

¹¹ İfade orijinal olarak şöyledir: "Tefsir-i Kur'an'dan ve hadis-i Mustafa'dan ... bu kitaba yazdım ve ayan kıldım ki, Ahilik yolu nedir ve fütüvvet nicedür ve ne ki, tarikatta müşkil meseleler vardı cevabın bile yazdım..." (Çağatay, 1997: 159).

¹² Eşrefoğlu Rûmî'nin babası olduğundan bahsedenler olmuştur (Sarıkaya, 2002: 7).

kardeşi için istemedikçe (gerçek) iman etmiş olamaz” (Buhari, İman: 7; Müslim, İman: 71). Nitekim Eşref Ahmed fütüvvetnamesinde tam da bu noktaya odaklanır (Yeniterzi, 2001: 3-4):

*Her ne sansan nefsin san yoldaşa
Şefkat oldur cümle halka ey paşa.*

*Her neyi kim sana hoş gelmez,
Kılma kimseye ki, yıkarsın dini.*

3.3.3. Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'nin Fütüvvetnamesi

Seyyid Hüseyin b. Seyyid Gaybi'nin Fütüvvetnamesi (ö. 15. asır)¹³ ahilik geleneği için önemli bir belge niteliğinde olan ve üç nüshasının olduğu belirtilen (Gölpınarlı, 1955-56a: 27) bir eser olup, öncekilerden farklı olarak Şii geleneğinin inancını ve törelerini öne çıkarmaktadır. Zira söz konusu fütüvvetnamede, fütüvvet meselesi diğerleri gibi daha önceki fütüvvet sahibi peygamberlerden başlayıp Hz. Peygambere kadar getirse de Gadir-i Hum vak'asına¹⁴ özel bir vurgu ile silsilede Hz. Ali ve on iki

¹³ Muhtemelen *Fatih* döneminde yazılmıştır (Gölpınarlı, 1955-56a: 30).

¹⁴ *Gadîr-i Hum*, Mekke ile Medine arasında bataklık ve sazlık haline gelmiş bir yer. Başta Şia'nın Oniki İmamı tanıyanlar kolu (*İsnâaşeriyye İmâmiyyesi*) olmak üzere Şii gruplarının neredeyse tamamına göre, Hz. Peygamber Veda Haccı dönüşü 18 Zilhicce 10 / 17 Mart 632 tarihinde önemli bir konuyu ashabına bildirmek için burada konaklamış ve o sırada kendisine indirilen her vahyi tebliğ etmesini emreden, bunu yapmadığında elçilik görevini yerine getirmiş sayılmayacağını belirten Maide Suresi 67. ayeti (*"Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O'nun mesajını iletmemiş olursun..."*) nazil olmuştur (*Bu ayetin yorumunda Sünnî tefsir kitapları bu konuyla hiç irtibat kurmazlar; bunun yerine, konunun esasında tebliğler karşısında Hz. Peygamber'e memnuniyetsizliklerini ölçsüz biçimde aktaran Ehli Kitap karşısında Peygamber'in çekingen davranmaması gerektiği ve onların oyunlarına/tuzaklarına aldırış etmemesi gerektiği yönünde bir telkin olarak değerlendirilmiştir: Karaman vd, 2006: 311-312*). Hz. Peygamber kafilenin tamamını toplayarak öğle namazını kıldırılmış ve ardından yeni nazil olan ayeti tebliğ ederek bir konuşma irad etmiştir. Hz. Peygamber bu konuşmasında dünyaya veda etme zamanının yaklaştığına işaret ederek risâlet görevini yerine getirip getirmediği hakkındaki kanaatlerini ashabına sormuş, olumlu cevap aldıktan sonra ashabının Allah'a ve âhiret gününe olan imanını yeniden ikrar ettirmiş ve ardından *sekaleyn hadisi* diye bilinen şu sözlerini irat buyurmuşlardır: *"Size paha biçilmez iki şey bırakıyorum: Allah'ın kitabını ve Ehl-i beytimi... Benden sonra bunlara sarılırsanız asla sapıklığa düşmezsiniz"*. Daha sonra Hz. Ali'yi sağ tarafına almış, elini tutup kaldırmış ve şöyle demiş: *"Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol!"* Rivayete göre, Hz. Peygamber'in bu açıklamalarından sonra Hz. Ebû Bekir ve Ömer de dahil olmak üzere, orada bulunanlar sırasıyla gelip Hz. Ali'yi tebrik etmişlerdir. Yine Şia ulemasının iddiasına göre, topluluk oradan dağılmadan da *"... Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım..."* (Maide: 3) ayeti nazil olmuştur (bu konuda Şia'nın iddialarına dair oldukça kapsamlı bilgi için bakınız: Emîni, 1998. Bu hadise Ahmed b. Hanbel, Müslim, İbn Mâce ve Hâkim en-Nisâbü'rî gibi Sünnî muhaddislerin naklettikleri hadislerde de geçmektedir. Nitekim, Ahmed b. Hanbel'in naklettiği rivayete göre Hz. Peygamber bir sefer esnasında *Gadîr-i Hum* denilen yerde konaklamış, öğle namazını kıldırdıktan sonra Hz. Ali'nin elinden tutup, *"Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım, ona dost olana sen de dost ol, ona düşman olana sen de düşman ol!"* dedikten sonra Hz. Ömer Hz. Ali ile karşılaşmış ve: *"Ey Ali! Sen her*

imama özel bir ihtimam gösterirken ilk üç halifeden hiç bahsedilmemektedir. Bu fütüvvetnamenin yer aldığı eser bir mecmua şeklinde olup; ilk kitap zaten Hacı Bektaş'ın Makâlâtının Türkçe tercümesidir. İkinci kitap adı bilinmeyen bir başka fütüvvetname olup, Hacı Bektaş ve Balım Sultan'dan bahsedilmektedir.

Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamesi 48 sayfa tutmakta olup; uzun uzun Hz. Ali'den başlayarak fütüvvetin silsilesi, onun fütüvveti izahı, fütüvvet makamları ve erkânı, mahfil toplanması, nim-tarik, sahib-i tarik, yol-ata ve yol-kardeş edinme, helva-yı cefne, şed kuşanma, çeşitli edepler¹⁵ ile fütüvvet ehlinin sıfatları, bu sıfatı alamayanlar ve bundan düşüren haller anlatılır. Seyyid Hüseyin'in *Tuhfetu'l-Vasaya*'dan, *Fütüvvetname-i Sultani*'den ve özellikle de Burgazi'nin Fütüvvetnamesi'nden önemli ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Eserin tamamı göz önüne alındığında; verilerin, bilgilerin yazılı sağlam kaynaklara dayanmadığı, en temel bilgiler sunulurken bariz hatalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira aslı olmayan birçok uydurma olayın anlatılması, hadislerin çoğunun yanlış yazılması, hatta bir ayetin hadis olarak gösterilmesi, müellifin pek de bilgili bir zat olmadığını göstermektedir. Ayrıca, Gölpınarlı'ya göre, bütün bu anlatılanlar fütüvvetin ve ahiliğin zamanla "*Şiilik esasını güden bir tarikat haline geldiği*"ni göstermektedir. Bu durum, özellikle 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında "*bütün fütüvvet ehlinin Şii-*

müminin mevlâsı oldun" diyerek onu tebrik etmiştir (*Müsned*, IV: 281). Ancak, Sünni uleması bu olayı Şia'nın anladığı gibi anlamamış; bu olayı Hz. Ali'nin imâmeti ve hilâfeti için bir delil olarak değerlendirmemiştir. Bir defa, söz konusu âyet müfessirlerin çoğuna göre çok önce nâzil olmuş; Müslümanlar hakkında değil Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nâzil olmuştur (Fahredden er-Râzî, XII: 48-49; Fığlalı, 1996: 279). Ayrıca, hadiste geçen *mevlâ* ve *velî* kelimeleri *halife* veya *imam* değil, birçok ayette belirtildiği gibi, *dost*, *efendi*, *arkadaş* manalarında yorumlanmıştır. Ayrıca, Sünnî kaynaklarına göre bu hadis, çeşitli savaşlarda müşrik akrabalarını öldürdüğü için Müslümanlar arasında Hz. Ali'ye karşı duyulan hoşnutsuzluğu gidermek ve en önemlisi, Yemen seferinde (10/631-32) ganimetlerin paylaşılması sırasında katı davranışları ve beraberindekileri küstürmesi sebebiyle kendisini Hz. Peygamber'e şikâyet edenleri teskin edip Müslümanlar arasında kardeşlik ve dostluğun bozulmasını önlemek amacıyla söylenmiştir. Ancak, Sünni ulema ne derse desin, *Gadîr-i Hum* hala Şiî dünyasının 18 Zilhicce'de coşku ile kutladığı önemli bir bayramdır. 18 Zilhicce, günümüzde de halk tarafından İran'da, her biri Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ı temsil eden içleri balla doldurulmuş üç çöreğin bıçaklanması suretiyle kutlanır. Onlara göre bal üç halifenin kanını sembolize eder' (büyük ölçüde Fığlalı, 1996: 279-80'dan yararlanılmıştır). Ayrıca, Şii ve Sünni görüşlerin karşılaştırmalı anlatımı için bakınız: Sofuoğlu, 1983; İbrahim, 1981.

¹⁵ 124 edepten bahsedilir. Konularına göre edep kuralı sayısı şöyledir: Yeme 12, içme 3, söyleme 4, elbise giyinme 5, evden çıkma 4, yol yürüme 8, mahallede yürüme 4, pazarda yürüme 5, nesne satın alma 3, eve nesne götürme 3, eve girme 5, oturma 3, konukluk 3, beyler katına girme 5, teferruce varma (ferahlama, gezintiye çıkma) 3, insan davet etme 3, hamama gitme 6, su dökme 10, hasta dolaşma 5, yasa gitme 6, mezar ziyareti 4, dösekte yatma 4, dösekten kalkma 3, bardağa su koyma 2, ayakkabı çevirme 2, mescide girme 3, mescitte oturma 3 ve mescitten çıkma 3 (Gölpınarlı, 1955-56a: 28). Bunlardan anlaşılıyor ki, söz konusu fütüvvetname esasında bir kişinin 24 saatini kapsayan bir adab fütüvvetnamesidir. Böylece esasında bir *yaşam biçimi ilmihali* demek yanlış olmayacaktır.

*Batını bir renge boyandığını ve fütüvvetin alabildiğine Safevilik propagandasına girdiğini apaçık gösterir". Buna rağmen, müellif Şeyh Seyyid Hüseyin'in Sünni geleneğe dönük bazı göstermelik göndermelerde bulunması, Gölpınarlı tarafından inandırıcı bulunmamış ve *takiyye* olarak değerlendirilmiştir (Gölpınarlı, 1955-56a: 40, 43, 49-51, 59-68).*

Burgazi ve Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamelerinden hareketle, fütüvvetnamelerde her kademedeki ahiyi ilgilendiren genel kurallar aşağıdaki gibi harmanlanabilir (Şeker, 2011: 100-1007):

- Helal kazanç için çalışmak,
- İlim sahibi olmak,
- Edepli olmak,
- Güzel ahlak sahibi olmak,
- Namazı vaktinde kılmak,
- İçki içmemek,
- Zinaya yaklaşmamak,
- Kumar oynamamak,
- Yalan söylememek,
- İffetli olmak,
- Ayıp (kusur) örtücü olmak,
- Arkadaşını iyi seçmek,
- Batıl şeyleri terk etmek,
- Halka yemek yedirmek,
- Güler yüzlü olmak,
- Kötü nazarla bakmamak,
- Kötü ve çirkin sözler söylememek,
- Avret yerlerini örtmek,
- Çarşı-Pazar adabına uymak,
- Alış-veriş adabına uymak,
- Bir meslek sahibi olmak,
- Hastanın halini sormak,
- Taziyyeye gitmek,
- Kabir ziyareti yapmak,
- Mescid adabına uymak.

Dikkat edilecek olursa, fütüvvet ehli için yukarıda sıralanan ilkeler, İslam'ın vazettiği ahlaklı kâmil bir Müslümanda bulunması gereken hususiyetleri (ahlaki ilkeleri) anlatmaktadır.

Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamesinde fütüvvet sahibini fütüvvetten düşüren haller olarak ise şunlar sıralanır (ki bunlar bir anlamda fütüvvetin şartları olarak da düşünülebilir): Şarap içmek, zina, livata, gammazlık, nifak, kibir, zulüm, haset, buğuz, kasten yalan söylemek, vadinde durmamak, emanete hıyanet etmek, namahreme şehvetle bakmak, birisinin ayıbını görmek, adam öldürmek, kumar oynamak, nekeslik (cimrilik), hırsızlık ve iftira (Gölpınarlı, 1955-56a: 44). Dikkatle incelendiğinde, yukarıdaki hususların hepsi İslam'ın yapılmamasını istediği (yasakladığı) konulardır.

3.3.4. Razavî'nin Fütüvvetnamesi: Fütüvvetname-i Kebir

Seyyid Muhammed b. Seyyid Alauddin el-Hüseyin *er-Razavî* (ö. 16. asrın ilk yarısı)'nin Fütüvvetnamesi'nin¹⁶ esas adı *Miftahu'd-Dekaik fi Beyani'l-Fütüvve ve'l-Hakaik* ('İnceliklerin Anahtarı ve Fütüvvetin ve Hakikatlerin Beyanı') olmasına rağmen, *Fütüvvetname-i Kebir* olarak da bilinir. Eser Rahşan Gürel tarafından 1992 yılında Marmara Üniversitesi'nde doktora tezi olarak çalışılmış, yıllar sonra da Sadullah Gülten ve Hacı Yılmaz tarafından okunup hazırlanarak 2014 yılında orijinal metni ve bugünkü Türkçe metinle birlikte Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından yayınlanmıştır.

Eserin şimdiye kadar bilinen 11 farklı nüshasının bulunduğu ve her birinin diğerinden bazı farklılıklar içerdiği tespit edilmiştir. Eser, fütüvvetnamelerin genel olarak geleneğine uygun şekilde Allah'a hamd ve Peygamber'e salavat ile başlar. Bu kısımda fütüvvet-dârlar arasında söylenip işitilen erkâna dair Horasan ve Irak pirlilerinin "kıbleteyn tarikati", Mekke ve Medine erenlerinin "makâm-ı insâf", Rum erenlerinin ise "tercümân" dediklerinden bahsedilir. Sonra bütün bu görev dağılımının belli bir liyakat esasına dayandığını hadis olarak nakledilen güzel bir sözle bağlar: "Hikmeti ehli olmayana vermek zulüm olduğu gibi, ehline vermemek de zulümdür" (Razavî, 2014: 24-30).

Ardından bir tarikat erkânı halinde "*helvanın cefne denilen toprak kaba konularak taksim edilmesinin hangi peygamberler zamanından kaldığı delilleriyle ifade edilir*". Söz konusu dört (çehar) peygamberin her birinin tekbirini ayrı nitelendirerek bunları fütüvvet sahibinin ıstılahından sayar¹⁷. Devamında Hz. İbrahim'den başlayarak babadan oğula geçen fütüvvet silsilesi Hz. Peygamber'e kadar getirilir. Orada Hz. Adem'in Cennetten çıkarılışı oldukça detaylı bir hikâye tarzında ilgili ayetlere de başvurularak anlatılır. Fütüvvetin Ademden Şit, Nuh ve İbrahim peygamberlere intikalini anlatır. Burada yine Hz. Nuh'un gemi hikayesi ile Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmesine dair hikâye yer alır. Daha sonra Peygamberimize Miraca çıkışı, orada karşılaşması ve o gece şed kuşatılması, Onun da Gadir-i Hum'da Hz. Ali'ye kuşattığı, Hz. Ali'nin ve Selman-ı Farisi'nin de birçok kişinin belini bağladığı uzun uzadıya anlatılır (Razavî, 2014: 31-124). Geri kalan kısımda ise, fütüvvet ve tarikatın adabından bahsedilir. Kaldı ki yukarıda anlatılan silsile yoluyla şed kuşatma biçimi bile tasavvufi geleneğin neredeyse aynısıdır.

Dikkat edilecek olursa, içerik olarak Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesine çok benzeyen bu eserde de fütüvvet ehlinin erkânı, tevbe almak, yol atası ve yol kardeşi edinmek, şed kuşanılması, helva-yı cefnenin senedi, erkânı,

¹⁶ Muhtemelen *Kanuni* döneminde yazılmıştır.

¹⁷ Âdem peygamberin tekbirine *tekbîr-i rızâ*, Nûh peygamberinkine *tekbîr-i fenâ*, İbrahim peygamberinkine *tekbîr-i safâ* ve Muhammed Mustafa'ninkine de *tekbîr-i vefâ* derler (Razavî, 2014: 34-36). Tekbir isimlerinin farklılığı her bir peygamberin kendi hikayesinin içinden gelir. Müellif bu hikayeleri uzun uzadıya hikâye tarzında anlatır.

pişirilmesi, dağıtılması ve saire ile fütüvvet ehlinin sıfatları, bu sıfatı alamayanlar ve bundan düşüren haller sayılabilir. En sonunda ise, meslek sahibi olma ve onun da tasavvuftaki mürşit-mürid ilişkisine benzer şekilde bir pirin maiyetinde olması vurgulanır.

Razavî kendisini Bursa'da Şafii kadısı olarak tanıtırsa da Abdülkadir Gölpınarlı kendisinin İsnâaşeriyye Şiisi olduğunu ve kendisini takiyye yaparak sakladığını ve Şafii gibi görüldüğünü belirtir (Gölpınarlı, 1949-1950/2011: 25). Ancak, diğer bazı araştırmacılar bu görüşü paylaşmazlar. Gerekçe olarak da, belgelerde Şii olduğuna dair herhangi bir kaydın olmadığı, kadılık makamına yükselen birinin takiyye yapmasının zor olacağı ve eserde bahsi geçen Oniki İmam ve diğer Şii inanç ve motiflerine yer verilmesinin müellifin Şii olmasını gerektirmediği söylenmiştir. Nitekim kendisi de zaten 'Fütüvvetnâmenin Kuran'ı Kerim'e ve Sünnet'e mutabık olduğunu belirtir, kitabı okuyanlardan hayır dua ister ve sadece anlayacak ehil kişilerin okumasını talep eder' (Razavi, 2014: 14-15; Sarıkaya, 2002).

Ancak, bize göre iki görüşün de haklı olma ihtimali vardır. Eserin tamamı iyi tetkik edildiğinde, Sünniliğin devlet ve toplum yapısında vazgeçilmez bir unsur olduğu (hele devlet aklının önemli bir parçası olduğu) dikkate alındığında, Osmanlı ülkesinde kadılık makamında bulunmuş birinin Sünni geleneğe ve onun sahih rivayetlerine ters düşen inanç ve motifleri bu kadar rahat tavsiye eden bir eser yazması oldukça düşündürücüdür. Hele kendisinden önce Sünni geleneklere göre yazılmış birçok fütüvvetnâmenin varlığı ve kendisinin de tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi temel İslami ilimlere en azından asgari düzeyde vakıf Sünni bir alim olduğu dikkate alındığında, müellifin fütüvvetnamesindeki üslubu karşısında Gölpınarlı'nın görüşünün gözardı edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Nitekim *Kitâb-ı Şedd-i Emîrû'l-Mü'minîn Ali İbni Ebî Tâlib* başlığından itibaren kullanılan dil, üslup ve içerik olarak eserin bir Sünni alimin kaleminden çıktığına inanmak fevkalade zor gözükmektedir. Özellikle Gadir-i Hum olayını anlatırken müracaat ettiği Mâide Suresi 67. Ayet ve hadislere yüklenen anlam, Sünni alimler yerine esas olarak Şii alimlerin yorumlarıyla paralellik arz etmektedir. Bu hususta Gadir-i Hum dipnotunda etraflı olarak açıkladığımız üzere, Sünni tefsirlerde bu ayetin gerekçesinin Ehli Kitabın tebliğ karşısında gösterdikleri tepki ve Peygamberimizin tutumuyla ilgili olduğu, hadiste geçen "Mevla" kelimesinin ise farklı şekilde anlamlandırıldığı söylenmiştir. Dikkat çeken bir husus da Şafii olduğu söylenen müellifin bu konularda Sünni kaynaklara ve görüşlere neredeyse hiç yer vermemesidir. Müracaat edilen bazı ayetlerde (örneğin, Taha: 123 ve Ali İmran: 193) hatalar yapılması ise ayrı bir soru işaretidir (tabii daha sonraki yazımlarda yanlış müdahale edilmemişse?).

Ayrıca, unutmamak gerekir ki, bu tartışma Şiiliğin çıkış noktası için en önemli dönüm noktalarından biridir; hatta belki de en önemlisidir. Sünni

ve Şii uleması arasında asırlardır süren sert görüş ayrılığının olduğu (merkezinde Hz. Ali'nin imameti meselesinin olduğu) bir konuda bir Osmanlı kadısının Şii iddialarını savunması başlı başına ilginç bir husustur¹⁸.

Kaldı ki, eseri yayına hazırlayanların (S. Gülten ve H. Yılmaz) giriş yazısında önce Gölpınarlı'nın görüşünü reddedip ardından şu ifadeleri belirtmeleri açık bir çelişki olarak gözükmemekte olup, biraz önce ifade ettiğimiz görüşün anlamını daha da artırmaktadır: *"Pek çok araştırmacının Anadolu Alevîliği konusunda en önemli eserlerden biri olduğu üzerinde ittifak ettiği bu eserin henüz yayınlanmamış olması büyük bir eksiklik. Yayınlanan nüshanın konu itibarıyla bazı eksik kısımları olmasına rağmen, yine de Alevîlik ve Bektaşilik araştırmalarında önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir"*. Bu tespit doğru ise, şu sorunun yanıtlanması gerekir: Osmanlı Devleti'nde kadılık yapan bir şahsın/alimin inanmadığı halde Şii-Alevi inanç ve motiflerine kaynak teşkil edecek eser yazması ne kadar mümkündür, kendisini buna zorlayan ne olabilirdi ya da neden böyle bir şey yapmak istesin?

3.3.5. Esrar Dede Fütüvvetnamesi

Asıl adı Mehmet olan Esrar Dede (1748-1796), Galata Mevlevihanesi şeyhi ünlü şair Şeyh Galip'e bağlandıktan sonra hayatını genellikle mevlevihane geçirmiştir. *Divan-ı Esrar*'ın son kısmında yer alan *Fütüvvetname-i Esrar Dede*, 177 beyitlik manzum bir fütüvvetnamedir. Eser Mustafa Güneş tarafından okunup hazırlanarak yayınlanmıştır. Güneş'e göre, manzum eser altı kısımda değerlendirilebilir (Güneş, 2020).

Giriş Kısmı (1-53. beyitler): Bu kısımda tevhit, naat ve methiyeler yer alır. Esere Allah'ın adı anılarak ve Hz. Peygambere, aline ve ashabına salat ve selam ile başlanır, dört büyük halife ve önde gelen bazı sahabelerden bahsedilir. Sonra da Mevlâna, Mesnevi ve *"din nasihattır"* hadisi önemi vurgulanır.

Âgâz-ı Kitab (54-68. beyitler): Bu kısımda müellif ahlakın ve mürüvvetin fütüvvet için önemine işaret eder (beyitler: 56, 57, 61):

*Eyle tekrar-i drs-i ahlakı,
Ta fütüvvet ola sana baki.*

*Dinle ahlaktan biraz tabir,
Ta fütüvvet ola sana tefsir.*

¹⁸ Nitekim müellifin naklettiği rivayete göre, Hz. Peygamber Gadir-i Hum'da Hz. Ali'ye Miraç gecesi cennette kızıl yakuttan bir kasır gördüğünü, Cebrail kapıyı açıp içeri girdiğinde içinde nurdan bir sandık bulunduğunu, sonra Cebrail'in kapağı açtığını söyler ve şöyle devam eder: *"Sana giydirdiğim tâc ve hırka ve şeddi ondan çıkarıp bana giydirmişti. Ben dahi sana yetiştirdim yâ Ali! Sen dahi halifeni böylece kı!"* (Razavi, 2014: 154-156). Asırlardır hilafet-imamet tartışmalarının merkezinde yer alan bu konunun Sünni bir Osmanlı kadısı tarafından bu şekilde aktarması başlı başına câlib-i dikkattir.

*Kendini fik idüp mürüvvet kıl,
Gayrını zikr idüp fütüvvet kıl.*

Dikkat edilecek olursa, burada mürüvvet kendini düşünenlerin yolu fütüvvet ise başkalarının iyiliğini başkalarının iyiliğine tercih edenlerin (îsar sahiplerinin) yolu olarak ifade etmektedir.

Hikâyet (69-154. beyitler): Bu kısımda da Feridüdin Attar ile bir tellak arasında geçen hikâye üzerinden mürüvvet ve fütüvvet konuları anlatılmaya devam edilir. Attar'a nasıl mürüvvet sahibi olabileceğini soran tellaka büyük mutasavvıfın cevabı özet olarak kendi bedeninden ayıkladığı kirleri, yaptığı temizliği kendisine bile söylememesi, kendinde tutup başkaları ile paylaşmaması olduğunu söyler. Başka bir deyişle, mürüvveti başkasının sırrını, ayıbını saklaması, yüzüne vurmaması, mahcup etmemesi olarak tanımlar (beyit: 76):

*Anı hıfz eyle zahir itme bana,
Bu makamun mürüvveti bu sana.*

Ardından uzun uzun İslam ahlakına dair hususları fütüvvetin birer unsuru olarak tek tek veciz ifadelerle tavsiye mahiyetinde anlatır. Kitabın en uzun kısmını bu ahlaki umdelere ayırarak, esasında fütüvvetin İslam ahlakı üzere yaşama biçimi olduğunu söyler. Başka bir ifade ile, Esrar Dede bize fütüvvetin Hz. Peygamber'in "*Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim*" (İbn Hanbel, II: 381) hadisi şerifine uygun olarak güzel ahlak (*mekârim-i ahlak*) üzere bir hayat tarzının ifadesi olduğunu göstermiş olur. Bu kısımda kendi veciz ifadesinden sadece kanaat-fütüvvet ilişkisine dair bir örnekle yetinelim (beyit: 142):

*Hem fütüvvet kanaat itmekdür
Alem andan ticaret itmekdür.*

Hz. Ali Fütüvveti (155-164. beyitler): Esrar Dede bu beyitlerde Hz. Ali'nin fütüvvetini anlatır ve onu veciz ifadeleri ile 'kendisine yapılan kötülüğe iyilikle karşılık vermek' olarak özetleyerek; bir anlamda "... kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve insanların kusurlarını affedicidirler ..." (Ali İmran: 134) ayetine ve "*gelmeyene git, zulmedeni affet, vermeyene ver ve kötülük edene iyilik et*" ya da "*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır*" (Buhari, Mağazi: 35) diye bilinen Nebevi yönleme atıfta bulunur (beyit: 164):

*Çün fütüvvet güzel idende imiş
Halka rahat irişdirende imiş.*

Münâcât ve Ek (165-177. beyitler): Bu kısımda bazı dualarla üç beyitlik ek vardır. Fütüvvetname hadis olarak bilinen şu meşhur sözle biter (beyit: 176):

*Tut kulağın kıl bu sırrı sem-i câna gûş-vâr
"Lâ fetâ illâ Alî, lâ seyfe illâ zülfikâr".*

Yani, "şu sözü (hadisi) can kulağınla dinle, hiç unutma ve kulağına küpe yap: Ali'den başka genç/yiğit, Zülfikardan başka da kılıç yoktur"

3.3.6. Anonim Türkçe Fütüvvetnameler

XV. ve XVI. yüzyıllarda yazıldıkları tahmin edilen ama yazarları bilinmeyen pek çok fütüvvetname daha vardır. Esasında çok sayıda fütüvvetname yazılmış; bunların bir kısmı genel olarak her meslek erbabına hitap edecek mahiyette iken bazıları belli meslek bir erbabına hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır. Müellifi net olarak bilinmeyen bu fütüvvetnamelerin bir kısmı bir bütün olarak bazı kütüphanelerde muhafaza edilmekle birlikte, pek çoğu ya noksan ya parça veya birkaç sayfadan ibarettir.

Sarıkaya (2002) müellifi bilinmeyen ama günümüze kadar tam nüsha ulaşan yedi fütüvvetnameyi kısa bilgilerle tanıtmıştır. Bu yedi fütüvvetnameden biri bir Rifai şeyhi adına ve Rifai tarikatı erkanına göre yazılmış, beşi Şia-Bektaşî geleneği üzerinden kaleme alınmıştır. Bu beş fütüvvetnameden üçü Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnamesini, ikisi aynı zamanda Burgazi'nin Fütüvvetnamesini kaynak olarak almış, ikisi açık bir biçimde fütüvvetin Bektaşîliğe tesirini göstermiş, biri zaten 'Fütüvvetname-i Cafer Sadık' olarak adlandırılmış, ikisi *Gadir-i Hum* vak'asını referans olarak göstermiş ve Hz. Ali'ye şed kuşatılmasını, tıraş edilmesini ya da hırka giymesini anlatmıştır. Bu eserlerin hepsinde ortak olan; şed kuşatılması, silsile bakımından Hz. Ali'ye atıfta bulunulması, belli erkan ve adaptan bahsedilerek, zahiri ritüeller üzerinde durulmasıdır. Söz konusu yedi fütüvvetnameden üçü hassaten berberlere özgü özellikle tıraş ve ustura ile ilgili erkan, adap ve ritüeller üzerinde durmuştur (Sarıkaya, 2002: 10-12).

Bu anlatılanlar gösteriyor ki, bu grupta yer alan fütüvvetnamelerde de Şii-Bektaşî-Alevî inancı ve geleneğinin büyük tesiri olmuştur. Ayrıca, son yıllarda özellikle şahıslarda bulunan bazı fütüvvetnamelerin okunmasıyla, müellifi bilinen veya bilinmeyen pek çok belge yayınlanmaktadır. Bunların bir kısmı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi'nin yayınlamış olduğu *Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiri Kitaplarında* (altı adet) yer almaktadır.

4. Sonuç ve Tartışma

Bizim tespitlerimize göre, genel olarak, fütüvvet ve ahilik araştırmalarında müracaat edilebilecek fütüvvetnameler, şecerenameler, sufi ve fütüvvet risaleleri, destanlar, icazetnameler, seyahatnameler, zeyller ve değişik arşiv belgeleri gibi oldukça fazla ve farklı kaynak vardır. Bazı kaynakların sadece Anadolu Fütüvveti olarak bilinen Ahilik konusu için geçerli olduğu halde, fütüvvetnameler genel olarak hepsi için en önemli kaynaktır. Zira fütüvvetnameler hem müelliflerinin müktesebatı ve tanınırlıkları hem eserlerin kapsamı ve tanınırlıkları bakımından diğerlerine göre daha temel kaynak eser olarak görülmüştür.

Ayrıca, fütüvvet geleneğinin kaynak profili ülkeye, dile, mezhebe ve zamana göre bir miktar farklılık gösterebiliyor. Yani, bu alanda müracaat edilebilecek bazı kaynaklar sadece belli bir ülkeye, dile ve kültüre özgü

olabiliyor. Kaldı ki, isim aynı olsa da eserler sadece o toplumun fütüvvet geleneğini yansıtabiliyor. Örneğin, destanlar yalnızca yazıldıkları toplumların, hatta belli bir zümrenin (boyun ya da kabilenin) kahramanlık ya da diğer ulvi konularını, değerlerini ve kişilerini konu edinirler. Tıpkı, Oğuz-Kağan Destanı ya da Dede Korkut Destanı Oğuz Türklerinin yaşam biçimi ve felsefesi üzerinden kaleme alındığı gibi. Fütüvvetnameler ise, içeriğinde farklılıklar olsa da her toplumda, dilde, mezhepte, her şartta fütüvvet geleneğinin temel belgesi olmuştur.

Ancak, tek tür bir fütüvvetnameden bahsedilemez; farklı zamanlarda, farklı coğrafyalarda, farklı dillerde, farklı kültürlerde, farklı inanç ve mezhep motiflerinde, farklı devlet tecrübelerinde, farklı iş ve meslek gruplarında ve nihayet farklı müelliflerin kaleminden biçim ve içerik bakımından farklı fütüvvetnameler ortaya çıkmıştır. Başka bir ifade ile, zaman, mekân (coğrafya, ülke, bölge vs), dil, kültür, din ve mezhebe dayalı telakkiler, devlet anlayışı ve yapıları (örneğin, din-devlet, cemaat-tasavvuf-fütüvvet-devlet, ekonomi-devlet vs), iş ve meslek grupları ve yazarların donanımı ve zihniyeti fütüvvetnamelerdeki farklı tezahürlerin en önemli sebepleri olarak gözükmemektedir. Esasında, tüm bu dinamikler fütüvvet anlayışında farklılaşmaya yol açınca, fütüvvetnamelerin biçim ve içeriğinin de değiştiği anlaşılmaktadır.

Örneğin, müellif bir edebi kişiliğe sahipse, eser manzum olarak yazılmış; sufi birikime sahipse, tasavvufi dil ve üslupla yazılmış; belli bir mesleğe mensup ise, o meslek mensuplarına dönük yazılmış, hangi ülkede yetişmiş ve yaşıyorsa bir dereceye kadar o ülkenin geleneklerini dikkate alarak yazılmış, hangi dili biliyorsa (Arapça, Farsça ya da Türkçe) o dilde yazılmış, hangi mezheptense (Sünni ya da Şii-Bektaşî-Alevî) o inanç ve motiflere göre yazılmış ve hangi devletin ve hükümdarın hükümdarlığı altında yaşıyorlarsa onun takip ettiği din-cemaat-fütüvvet-devlet ilişkisine göre yazılmıştır.

Çalışmada üçü Arapça, dördü Farsça ve beşi Türkçe olmak üzere toplam 12 fütüvvetnamenin biçim ve muhteva bakımından kısa özetleri sunulmuş ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Bunu yaparken de önce Arapça, sonra Farsça, en son olarak da Türkçe yazılan fütüvvetnameler incelenmiştir. Eserlerle ilgili analizler yapılırken mümkün olduğunca tarihsel sürekliliğe ve birbiriyle ilintisine dikkat edilmiş ve işaret edilmiştir.

Fütüvvetnamelerin içeriğine bakıldığında, genel olarak fütüvvet ehlinin uyması gereken ilkeler yer alır ve bunlar aşağı yukarı birbirine çok benzerdir. Mesela, Nakkaş Ahmed'in, Çobanoğlu'nun ve Seyyid Hüseyin'in fütüvvetnamelerinde geçen ahlaki ilkeler incelendiğinde şu ortak noktalar karşımıza çıkar: Namazı vaktinde ve devamlı kılmak, içki içmemek, kumar oynamamak, dünyaya meyletmemek, haya sahibi olmak, edepli, ahlaklı olmak, iffetli olmak, yalan söylememek, bir meslek sahibi olmak, iş ahlakına uymak, helal kazanç sahibi olmak, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmak, ilim sahibi olmak ve saire.

Dikkat edilecek olursa, fütüvvet ehli için yukarıda sıralanan ilkeler, İslam'ın vazettiği ahlaklı kâmil bir Müslümanda bulunması gereken hususiyetleri (ahlaki ilkeleri) anlatmaktadır. Genel olarak İslam'ın bir Müslüman için yapılmasını ve yapılmamasını istediği hususların sayısı ve sıralaması değişse de (bazı eklemeler ve çıkarmalarla) fütüvvetin ilkeleri olarak verildiği anlaşılmaktadır. Zaten her fütüvvetname daha öncekilerin içeriğine büyük ölçüde koruyarak kaleme alınmıştır.

Aslında bu ilkelerle Kur'an'ın ve sünnetin vazettiği takva sahibi sağlam bir Müslüman portresi çizilmektedir. Ayrıca, Anadolu İslam medeniyetinde feta ve ahi kelimeleri ile fütüvvet ve ahilik kelimeleri aynı manada kullanıldığına göre, iktisadi hayatta yukarıdaki ilkeler kâmil bir Müslüman esnafı, tüccarı, sanayiciyi, kısacası Kur'an ve sünnet üzere yaşayan bir Müslüman iş adamını da tasvir eder. Dolayısıyla, bu ilkeler üzere iş yapan bir kişi hakkaniyet üzere iş yapmak zorundadır. Zira haya sahibi, dünyaya meyletmeyen, alın teri ve el emeği temelli helal kazanca riayet eden, kazandığında muhtaçların hakkı olduğunun farkında olup onlarla paylaşan güzellik timsali bir iş insanı, ürettiği ve sattığı her şeyi Allah'ın rızasını gözeterek yapacak; böylece iyiliği çoğaltmak ve kötülüğü azaltmak için uğraşacaktır.

Fütüvvetnameler bu kadar kaynaktan yararlanılarak yazılmış olsa da pek çoğunda maalesef ilmi usullere uygun bir dil ve kaynak kullanımı bulunmamaktadır. Bunun yerine, çoğunlukla şifahi elde edilmiş efsanevi rivayetlerin ve hikayelerin aktarımı yoluna gidilmiş, bunların da tarihi gerçeklerle uyumlu olup olmadığına bakılmaksızın nakledildikleri anlaşılmaktadır. Yararlanıldığı söylenen kitap isimlerinin bile bir kısmının gerçek dışı olduğu, bunun da basit Arapça metinleri dahi anlamamaktan kaynaklandığı görülmektedir. En önemlisi de bazı fütüvvetnamelerde, ayet ve hadisler kullanılırken ciddi hatalar yapıldığı; yer yer eksik, hatalı ve ilaveli olarak verildikleri anlaşılmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı bu meyandaki hataları tek tek tespit etmiş ve yayınlamıştır (Gölpınarlı, 1955-1956a: 59-72; Gölpınarlı, 1955-1956b; Sarıkaya, 2002: 41-42).

Bahsi geçen hatalar derin belgeye ihtiyaç duymayacak kadar basit ve temel bilgilerle alakalıdır. Örneğin, ayet metinlerinin ve anlamlarının doğru bir şekilde verilmesi, uydurma oldukları alenen belli sözlerin hadis olarak aktarılması ve temel siyer bilgilerinin göz ardı edilmesi gibi. Bu hataların ne kadarının bilgi eksikliğinden ne kadarının yanlış bir inanç/mezhep telakkisinden kaynaklandığı merak konusudur.

Zaten çoğu fütüvvetname kendisinden önce yazılanlardan geniş ölçüde yararlanmış; konuların aslına vakıf olunamayınca ya da gerekli hassasiyet gösterilmeyince de yapılan vahim hatalar ne yazık ki tekrarlanmıştır. Bu manada tekrarlanan hataların bir başka boyutu belli dönemlerde yazılan bazı fütüvvetnamelerin muhtevasına hâkim olan Şii-Alevi propagandasında karşımıza çıkmaktadır. Nitekim özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda yazılan Türkçe fütüvvetnamelerde içeriğine hâkim olan

Şii-Alevi propagandası ile uyumlu birçok uydurma hadis birbirinden yararlanılarak kullanılmıştır.

Hadis olarak bilinenlerin de kaynakları, metinleri ve sıhhat dereceleri dikkate alınmaksızın hadislerin metinleri gelişigüzel bir şekilde aktarılmıştır. Aynı bilgisizliği ve hassasiyet eksikliğini ne yazık ki ayetlerin aktarımında da görmek mümkündür (Golpınarlı, 1955-1956a: 59-72; Golpınarlı, 1955-1956b; Erdem, 2021: 31-32; Sarıkaya, 2002: 41-42). Bundan da öte, fütüvvet araştırmalarında duayen bilim insanı Abdülbaki Golpınarlı'nın tespitleriyle, bazen Kur'an ve Sünnetin belirlediği genel İslam anlayışının dışına çıkan (gulüv) değerlendirmelerin olduğu dahi görülmektedir (Golpınarlı, 1949-1950/2011: 53).

KAYNAKÇA

Cağatay, Neşet (1997): *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Emini, Allame (1998): *Gadir-i Hum*, Çev. S.A. Hüseyini ve B. Akyol, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Yayın Müdürlüğü.

Erdem, Ekrem (2021): "Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri", *İş Ahlakı Dergisi*, C. 14 (1), ss. 27-62.

Erdem, Ekrem (2009): *Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli: Ahilik*, Detay Yayıncılık, Ankara.

Es-Sülemi, Ebu Abdirrahman (1981): *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemi'nin Risaleleri*, Çev. S. Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Es-Sülemi, Ebu Abdirrahman (1977): *Tasavvufta Fütüvvet*, Çev. S. Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Fırlalı, E. Ruhi (1996): "Gadir-i Hum", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 279-280.

Genç, İlhan, Atabey Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak (2014): *Dede Korkut Kitabı: Han'ım Hey*, TOBB Yayını, Ankara.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1955-1956a): "Şeyh Seyyid Gaybi oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvet-namesi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 17, No. 1-4, ss. 27-72.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1955-1956b): "Fütüvvet-Name-i Şeyh Seyyid Hüseyin ibni Gaybi", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17 (1-4), 73-126.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1953): Burgazi ve Fütüvvet-namesi, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), ss. 76-153.

Gölpınarlı, Abdülbaki (1949-1950): "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11(1-4); Ayrıca kitap olarak (2011): İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.

Razavî, S.M.A. el-Hüseyin (2014): *Fütüvvet-name-i Kebir: Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*, Yayına Haz. S. Gülten ve H. Yılmaz, Ed. A. Yalçın ve G. Aytaş, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

Güneş, Mustafa (2020): *Fütüvvet-name-i Esrar ve Ahilik*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

İbni Arabi (2015): *Fütûhâtü'l-Mekkiyye: Fütüvvet Ehli ve Meczuplar*, Çev. E. Demirli, Litera yayıncılık, İstanbul.

İbrahim, Ş. Haydarizade (1981): *İslam Mezhepleri ve Tarikatları Tarihi*, Sadeleştiren: R. Ertem, Medrese Yayınevi, İstanbul.

Karaman, Hayrettin vd. (2006): *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*, C. 2, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara.

Köprülü, M. Fuad (2018): *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Alfa Basım Yayım, İstanbul.

Kurt, Aynur (2019): "Anadolu'da Bilinen İlk Türkçe Manzum Fütüvvetname Olan Şeyh Eşref b. Ahmed Fütüvvetnamesinde Dini Tasavvufi Muhtevâ", *Eskişehir OGÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6(10), ss. 117-146.

Ocak, Ahmet Y. (1996): "Fütüvvet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, ss. 264-265.

Özcan, Abdülkadir (1991): "Ayyâr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, s. 296.

Sarıkaya, M. Saffet (2002): *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sofuoğlu, Cemal (1983): "Gadîr-i Hum Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ss. 461-70.

Şeker, Mehmet (2011): *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvetnamelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin "Muhtasar Fütüvvet-name"si*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Şen, Adil (2020): "1792 Tarihli Sakalar Fütüvvetnamesindeki Ahilik Merasimleri ve Ahlak İlkeleri", iç. *V. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. A. Gökbel vd., C. 1, ss. 1-7.

Taeschner, Frank. (1953): "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", Çev. F. Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15(1-4), 1-30.

Yeniterzi, Emine (2001): "Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvetnameler", *Konya Postası- Akademik Sayfalar*, 18 Ekim, Y: 3, C: 3, Fasikül: 40, S. 173, ss. 321-323.